

Gufufoss í Fjarðará,
Seyðisfjörði.
Þar er aðeins
óverulegur skúti
bakvið fossinn.
Ljósmyndir eru allar
teknar af höfundi.

Undirgöng á Austurlandi

Síðari hluti

Nú er jarðgangnagerð mikið á döfinni hér á landi, og virðist ekki lengur vera fjarlægur draumur heldur raunverulegur valkostur við gerð fjallvega. Er því gaman að minnast bess, að kynslóðir liðinna alda höfðu sínar hugmyndir um jarðgöng gegnum fjöll og firnindi eða undir stórár. Voru þau almennt kölluð „undirgöng“. Göng þessi voru gerð af náttúrunni, oftast án tilverknaðar manna eða vætta, en oft bjuggu vættir í þeim. Þau voru til staðar í fjöllunum, enda bótt fáir vissu af þeim og enn færri gætu notað sér þau til samgangna. (*Fyrri hluti þessarar greinar birtist í síðasta tölublaði Glettings (3. árg. 2. tbl. 1992), og er þar kort yfir staðina.*)

Undirgöng milli Héraðs og Seyðisfjarðar

Milli Héraðs og Seyðisfjarðar er sögn um göng úr helli undir Fardagafossi gegnum Fjarðarheiði og í Gufufoss í Fjarðará í Fjarðardal. Sigfús Sigfusson skráði söguna þannig, eftir Gísla Björnssyni á Eyvindará: ²⁵

„Í norðurbrún Fjarðarheiðar er foss í Miðhúsaánni, sem kallaður er Fardagafoss. Hellir er á bak við hann eigi svo lítil. Í honum er sagt að skessa byggi til forna, mikil og ferleg. Sá hellir segja mæli manna að liggi undir heiðinni í gegn, og komi út eystri muninn undir Gufufossi, innar frá Fjarðarseli í Seyðisfjörði.“

Af skessunni undir Fardagafossi fara engar aðrar sagnir en sú, að hún átti ketil mikinn fullan af gulli. Og er hún vissi fyrir dauða sinn, þá renndi hún katlinum niður á stall, sem er í miðjum Gufufossi þeim, sem er í Miðhúsaánni, litlu neðar en Fardagafossinn. Er þar og í stallinum djúp skál og hringiða, svonefnður skessuketill. Enginn hefir árætt að síga þar niður og kafa eftir gullinu, svo menn viti, og er þó sagt að menn sjái gullketilshölduna, þegar áin er lítil.

Einhverju sinni fyrr meir, var ketti sleppt inn í hellinn undir Fardagafossi og muninn byrgður. Segja menn að kisi kæmi út undir Gufufossi hjá Fjarðarseli.“

Í honum er sagt að skessa byggi til forna, mikil og ferleg.

Fardagafoss í Miðhúsaá. Bakvið hann er skútahvelfing þar sem ganga má undir fossinn.

EKKI ER MÉR KUNNUGT UM AÖRAR SAGNIR EÖA HEIMILDIR VARÖANDI ÞESSI UNDIRGÖNG, NEMA ÞAER SEM TAKA SÖGNINA UPP EFTIR SIGFÚSI. HELLIRINN UNDIR FARDAGAFOSSSI ER HÉRAÐSMÖNNUM VEL KUNNUR. HANN ER AÖL LÖGUN SEM VIÐ HVELFING, TÖLUVERT BREIÐARI EN FOSSINN, NOKKURRA METRA HÁR FREMST, EN LÆKKAR ÖRT INN UNDIR BERGIÐ, Því ÞAER ER GRJÓTURÐ MIKIL Í BOTNI HANS, SEM FYLIR HVELFINGUNA INNST. HÆGT ER AÖ GANGA EFTIR URÐINN UNDIR FOSSINN, EN OFT ER ÞAER ÚÐI MIKILL FRÁ FOSSINUM. FJARÐARHEIÐARVEGURINN LÁ FYRRUM RÉTT VIÐ FOSSINN, EN HEFUR NÚ VERIÐ FÆRÐUR NORÐAR, OG ER Því UM KORTÉRS GANGUR AÖ HONUM FRÁ VEGINUM. SAMT LEGGJA MARGIR LEIÐ SÍNA ÞANGAÐ OG ER ÞAER GESTABÓK Í BAUK. (NÁNAR Í HEIMILD).

Gufufoss í Seyðisfirði er neðarlega í Fjarðaránni, stutt frá þjóðvegi og blasir við af honum þegar upp er farið. Þa mun ekki vera neinn teljandi skúti. Fardagafoss er í um 300 m hæð yfir sjó, en Gufufoss í um 150 m hæð. Ef jarðgöng yrðu grafin milli Héraðs og Seyðisfirðar myndu þau trúlega liggja á þessum slóðum, og aö likindum yrðu þau í 300-400 m h.y.s.

Fjarðarheiði var í marga áratugi, fyrir og eftir aldamótin 1900, fjölfamasti fjallvegur austanlands. Má nærrí geta, aö margir hafi óskað sér aö geta farið eftir undirgöngum þessa leið, en ekki er vitað til aö neinum hafi heppnast það, ekki einu sinni Dalhúsa-Jóni, sem þó var manna fjölkunnugastur.

TÓK MJÓAFJARÐARSKESSAN AÖ SEIÐA TIL SÍN PRESTANA Í FIRÐI.

Undirgöng milli Fjarða

Til eru sagnir um undirgöng, annars vegar milli Seyðisfirðar (Austdals) og Mjóafjarðar, og hins vegar milli Mjóafjarðar og Norðfjarðar. Kemur það ekki á óvart, þegar þess er gætt, aö sitt hvoru megin við Mjóafjörð eru háir fjallgarðar og illfærir og ófært út fyrir meðfram sjónum.

Kattarhellir í Austdal - Hof í Mjóafirði

„Milli Hrapandagils og Reyðarvogs er hellir, alveg niður við sjó, og flæðir inn í hann. Sá hellir heitir Kattarhellir. Nafn sitt dregur hann af því, aö þjóðsagan segir, aö köttur hafi bjarg-að sér á flóttu undan hundum, inn í helli þennan, Austdalsmegin, og komið út úr honum Mjóafjarðarmegin, við bæinn Hof, eða þar nálægt. En þróng hefur leiðin verið, sem kisi fór, því snoðinn var hann (svo) mjög í hárum þegar út kom sunnan megin.“

Petta er tekið úr handritinu „Örnefni í Austdalslandi, Seyðisfirði.“²⁷

Um þessi undirgöng hef ég engar aörar heimildir.

Prestagil, Mjóafirði - Fannardalur, Norðfirði.

„Prestagil er inni við dalbotn. Prestagilsáin er vatnslítil, en myndar mjög háan foss í glinu. Hellir er í bergið bakvið fossinn, og kvað ná gegnum fjallið, allt í Fannardal. Pangað er ógengt. Þa býr skessa sú, er fyrr ærði Fjarðarpresta úr kirkju á Hvítasunnudag, færði í gljúfrið og drap sér til matar.“ (Hjálmar Vilhjálmsson: Mjóifjörður.²⁸

Um Mjóafjarðarskessuna er margt skráð í ýmsum þjóðsögum, sjá t.d. Þjóðsögur Jóns Ámasonar I, 146-147 og III, 222-227; Þjóðsögur Sigfúsar IV, 251-260 (Sagan af Gellivör); Björn Bjarnason: Sagnakver I, 7-20; Huld II, 135-136 og Þorsteinn Erlingsson: Þjóðsögur, 302-305.

Sigfús ritar m.a. um skessuna:

„Fyrir framan Fjörð, prestssetrið í Mjóafirði, er gil eitt afar dimmt og djúpt í suðurhlíð dalsins, sem áður hét Mjóafjarðargil en nú Prestagil. Menn urðu þess nú varir, aö þar hafðist við alténd ein skessa. Segja svo sumir aö önnur hefðist við innst í Norðfirði, væru þær systur og fyndust alloft er þær fóru aö föngum. Tók Mjóafjarðarskessan aö seiða til sín prestana í Firði, og vann það á þann hátt, aö hún fór til kirkjunnar meðan prestur var í stól og brá

upp annan nendinni fyrir utan gluggann, yfir stólnum, og veifaði henni aftur og fram. Ærðist þá prestur og mælti þetta:

Takið úr mér svangann og langann;
fram vil ég að gilinu ganga.

Takið úr mér svilin og vilin;
fram vil ég í Mjóafjarðargilið.

Braust hann að svo mæltu út úr kirkjunni og hvarf í gilið. Jafnharðan var annar fenginn og fór allt á sömu leið með hann.

Tókst þó að lokum, að finna ráð til varnar skessunni og fæla hana burtu. Spymti hún þá fæti í kirkjugarðinn og sagði „Stattu aldrei“, og þótti það verða að áhrínsorðum. Við þetta missti kerling skó sinn, og var hann lengi notaður sem sorptrog í Firði, segir sagan.

Hvergi er getið um undirgöng í þessum þjóðsögum, og virðist það vera síðari tíma viðbót, enda nærtækt til skýringar á samgangi þeirra skessusystra.

Einmitt á sömu slóðum hefur nú verið rætt um að gera jarðgöng, milli Mjóafjarðar og Norðfjarðar, með greinum til Héraðs og Seyðisfjarðar.

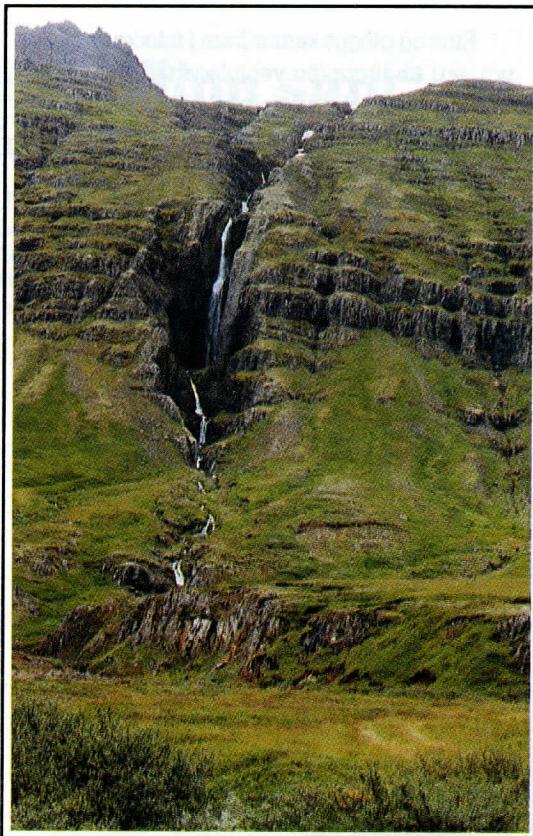
Undirgöng í Suðursveit

Í Helliskletti, milli Rauðár og Langakletts, neðst í Staðarfjalli í Suðursveit, Austur-Skaftafellssýslu, er allmikill hellir sem Rannveigarhellir nefnist. Hellisá fellur í fossum rétt fyrir austan hellinn, og nokkur skógur er þarna í fjallinu svo þar er mjög fagurt. Meðan fært var frá á Breiðabólstaðarbæjum voru fráfærulömbin rekin upp að hellinum og byrgð þar á nótturnni fyrstu þrjá dagana.

Ýmsar þjóðsögur gengu um Rannveigarhelli, m. a. um nafn hans „og óráðlegt þótti að moka hann út, því að sá átti vísan fjárfelli, sem gerði það. Fyrir því voru fleiri en eitt dæmi,“ segir Steinþór Pórðarson á Hala í grein um „Fráfærur í Suðursveit“.

Steinþór gefur þar eftirfarandi lýsingu á hellinum:

„Viðastur er Rannveigarhellir að framan, líklega um 5 metra, og kringum mannhæð fremst, en fer fljótt lækkandi. Mælast veggir hans og hvelfing í mjóu opi, er maður má vel smjúga í gegnum, með því að skríða. Er það op sem næst 3-4 m frá dyrum. Innan við þessi þrengsli, sem eru rúm alin á lengd, hækkar hellirinn aftur og víkkar. Getur maður um það bil staðið uppréttur þar inni, en ekki man ég vel hvað þessi hluti hellisins er víður eða lang-

Prestagil í Mjóafirði. Þar er hárfoss sem rýkur mikil úr í vatnavöxtum, og getur það hafa orðið tilefni sagnanna um seið skessunnar sem þar átti að búa.

ur, en gæti þó trúð að hann væri vel faðmur á hvorn veginn. Þessi innri hluti hellisins heitir Baðstofa. Út í annan hlíðarvegginn gengur stallur. Sú þjóðsaga hefir orðið til, að þessi stallur sé rúmstæði skessu, sem einu sinni átti að hafa byggt þennan helli, og hafi hún meitlað stallinn í bergið. Á hellirinn að bera nafn skessunnar.“

Ennfremur ritar Steinþór:

„Úr Rannveigarhelli áttu að liggja opin göng í helli vestur í Fellsfjöllum, sem heitir Brúsi. Er álika vegur milli þessara hella og úr Hveragerði að Elliðaáum.

Til sannindamerkis um þetta var talið að köttur hefði sést fara inn í Brúsa og koma út um Rannveigarhelli. En svo átti hann að hafa komist neðarlega og næst því heitasta, að rófan var mjög sviðin á honum.“

Eftirmáli

Líklegt er að fleiri sagnir um undirgöng séu til á Austurlandi og jafnvel einhversstaðar í kráðar, t.d. í örnefnalýsingum, sem ég hef ekki farið yfir. Væri mér akkur í að fréttta af slíkum fyrirbærum annarsstaðar, ef einhver kann frá þeim að segja.

Sú þjóðsaga hefir orðið til, að þessi stallur sé rúmstæði skessu.

Eins og glöggt kemur fram í frásögum þessum, eru undirgöngin venjulega tengd bústöðum trölla eða einhverra skyldra vætta, og var það í sjálfu sér eðilegt meðan tröllatrú ríkti í landinu. Tröllin bjuggu jafnan í náttúrlegum hellum, en ekki í sjálfu berginu eins og huldufólkioð. Hvað var þá eðilegra en að þau veldu sér göngin fyrir bústaði? Hvergi er þess getið, að þau hafi búið göngin til sjálf. Tröll voru að vísu stór og sterk, en höfðu ekki mikla yfirnáttúrlega eiginleika. Pau voru ekki almáttug, fremur en mannfólkioð, og áttu við flesta sömu breyskleika að stríða. Þess vegna hlutu þau líka stundum samúð manna og samskiptin gátu verið báðum til heilla.

Tröllatrúin er nú mjög á undanhaldi viðast hvar, en hefur þó líklega lifað einna lengst hér á Austfjörðum. Mun ekki örgrannit um að sumir Austfirðingar viðurkenni tilveru tröllanna enn.

Heimildir

- 1) Sögur Ingveldar. - Lesbók Morgunblaðsins 26 (1951): 557-561.
- 2) Edda Snorra Sturlusonar. Ýmsar útgáfur.
- 3) Jón Ámason: *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. 3. útg. 1956-62.
- 4) Sameiheimild. 1. bindi, bls. 662.
- 5) Ríkissjónvarpið 1989.
- 6) Örnefnaskrá Herjólfssvíku. - Handr. frá Örnefnastofnum í Héraðsskjalasafni Austf., Eg.
- 7) Sigfús Sigfússon: *Íslenskar þjóðsögur og sagnir* IV. bindi bls. 252.
- 8) Ármann Halldórsson: Munnlegar upplýsingar.
- 9) Oddný Wium: *Bjamarey I Vopnafjörði*. - Hlin 32. árg. 1950, bls. 114.
- 10) Örnefnaskrá Fagradals. Handr. frá Örnefnastofnum í H.A.
- 11) Guðmundur Jónasson frá Húsey: *Um örnefni i Jökulsárhlið*. - Eimreiðin 61 (3-4), 1955, bls. 253-265.
- 12) Örnefnaskrá Fagradals.
- 13) Jón Ámason: *Ísl. þjóðs. og ævintýri* I, bls. 204.
- 14) Sigfús Sigfússon: *þjóðs. og sagnir* IV, bls. 274-275.
- 15) Sveitir og jarðir í Múlaþingi. 1. bindi, bls. 301.
- 16) Sameið, 2. bindi, bls. 317.
- 17) Sigfús Sigfússon: *þjóðs. og sagnir* IV, bls. 266-267.
- 18) Þorlákur (Jóakimsson) Jackson: *Endurminningar úr Hjaltastaðapringá*. Heimskringla, maf 1914.
- 19) Ármann Halldórsson: *Njarðvíkurskíður - Örnefni*. Gusa 1949, bls. 41.
- 20) Ármann Halldórsson og Andrés Björnsson: *Njarðvíkurskíður*. - Múlaþing 6(1971), bls. 154.
- 21) Jón Ámason: *Ísl. þjóðs. og ævint.* 2. útg. II, bls. 121-122.
- 22) Benedikt Gislason frá Hofteigi: *Frá hófuðbóli til hellisvistar*. - Múlaþing 2 (1967), bls. 62-107.
- 23) Margeir Jónasson: *Hamra-Setta*. - Gríma hin nýja, 2. bindi, bls. 349-372, (hellislýsing bls. 371-372).
- 24) Ólafur Jónasson: *Berghlaup*. Akureyri 1976, bls. 175.
- 25) Sigfús Sigfússon: *Ísl. þjóðs. og sagnir*, 2. útg., III, bls. 280.

**Tröll voru að vísu
stór og sterk, en
höfðu ekki mikla yfir-
náttúrlega eiginleika.**

26) Helgi Hallgrímsson: *Fardagafoss og Gufufoss*.

Austri, 33. árg., 1987, jólalblað, bls. 43.

27) Sigurður Magnússon: *Örnefni í Austðalslandi, Seyðisfjörði. Viðbót við örnefnaskrá Sigurðar Vilhjálmssonar*. Handrit í Héraðsskjalasafni Austf., Eg.

28) Hjálmar Vilhjálmsson: *Mjóifjörður*. í Árbók Ferðafélags Íslands 1957, bls. 34.

29) Sigfús Sigfússon: *Ísl. þjóðs. og sagnir* IV, 251-260.

30) Steinþór Þórðarson: *Frásærur I Suðursveit*. Tíminn, jólalblað 1943.

English summary

The belief in subterranean tunnels (Icel.: undirgöng) leading through high and otherwise difficult mountain ridges is a common feature in Icelandic folklore. In most cases these tunnels were inhabited by giants or other dreadful beings in past time.

The article deals with these imagined tunnels in the East of Iceland. Some lava caves and natural tunnels through rock promontories are also mentioned.

Viðbót

Ettr að ég reit þennan þátt, komst ég í kynni við afar skemmtilega og stórfróðlega grein Ámanns Halldórssonar fræðimanns, er hann nefnir „Skerjaskak“, og lýsir sjóferð hans og Áma Halldórssonar lögfræðings (með tveim stelpum) suður um allar Borgarfjarðarvíkur og allt að Borgarnesi (milli Loðmundarfjarðar og Seyðisfjarðar), þar sem þeir skoðuðu hverja hellisboru og hvem bergstand á þessari hrikalegu strandlengju, og sigldu m.a. spölkorn inn í *Gríðarhelli*, en þeiri siglingu lýsir Ámann svo:

„Nú hefur Klakkur plægt sjóinn suður undir Gríðarmes við Litluvíkurskíður. Kafteinn ratar beint á hellinn. Hann er hár og opviður og sjóinn kyrri, svo að við fórum spöl inn. Það er rokkið fram undan, en lengra inn fellur ljós frá bergauga handan að.

Skraf okkar vekur bergmál og lundar fljúga fyrir dyrnar, ungakolla hraðar sér með hnoðra sína í þéttum hnapp eitthvað inn á milli bergbiliðanna, sem greina innhellinn í ganga og skot, sem ekki er hægt að kanna nema á smáfleytu.

Hægt? Jú, eitt sinn fór sjómaður hér inn í fjallid. Það var of lágt fyrir bátinn, en hann tók negluna úr og beið þess að hann sigimátulega svo að slýppi til. Þetta úrræði er jafn einfalt og að beygja sig í dyrum.“ Hér á höfundur við Sveinbjörn Björnsson, sem sagðist hafa sigt í gegnum hellisgöngin og komið út hinum megin. (Sjá bls. 14 í fyrra hefti Glettings).